

Dé ondernemer bestaat niet

Melkveehouders en varkenshouders
over hun visie op dierenwelzijn en
andere duurzaamheidsaspecten

WAGENINGEN **UR**

For quality of life

Colofon

In deze publicatie worden de resultaten weergegeven van een sociologisch onderzoek onder 21 melkveehouders en 20 varkenshouders. De interviews met de veehouders zijn samengevat in zes portretten. Deze portretten zijn niet de weergave van één interview maar zijn een compilatie van meerdere interviews met verschillende ondernemers die op min of meer vergelijkbare wijze tegen dierenwelzijn en duurzaamheid aankijken. De bij de portretten genoemde namen van veehouders zijn gefingeerd.

Het project is deels gefinancierd door het ministerie van LNV vanuit het kennisbasisthema Transitieprocessen, instituties, bestuur en beleid (KB-07) en deels door de Nederlandse Stichting voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) vanuit het onderzoeksprogramma Ethiek, Onderzoek en Bestuur.

Betrokken onderzoekers:

Sabine de Rooij , Wageningen University (leerstoelgroep Rurale Sociologie)

Carolien de Lauwere, LEI Wageningen UR

Jan Douwe van der Ploeg, Wageningen University (leerstoelgroep Rurale Sociologie)

Karel de Greef, Wageningen UR Livestock Research

Frans Stafleu, Ethiek Instituut Utrecht

Franck Meijboom, Ethiek Instituut Utrecht

Tekst:

Carolien de Lauwere en Sabine de Rooij

Vormgeving en coördinatie:

Wageningen UR, Communication Services

Foto's:

Marcel Bekken/De Beeldkuil, Maarten Hartman/Hollandse Hoogte, Maurice Boyer/

Hollandse Hoogte, Martin Roemers/Hollandse Hoogte en Shutterstock

Verwijzen naar deze publicatie:

Lauwere, C.C. de en S. de Rooij, *Dé ondernemer bestaat niet; Melkveehouders en varkenshouders over hun visie op dierenwelzijn en andere duurzaamheidsaspecten*. Publicatie 10-006. LEI Wageningen UR, Den Haag, 2010.

ISBN/EAN: 978-90-8615-403-6

Inhoudsopgave

Woord vooraf	4
1 Inleiding	6
2 Aanpak	8
3 Portretten van veehouders	10
<i>Frank en Ineke, varkenshouders</i>	12
<i>Cees en Gerda, varkenshouders</i>	
op een groot, gangbaar bedrijf	16
<i>Karin en Jos, biologische varkenshouders</i>	20
<i>Roelie, Durk en Eibert, melkveehouders</i>	24
<i>Jan, melkveehouder</i>	
op een groot, gangbaar bedrijf	28
<i>Bert en Ymke, biologische melkveehouders</i>	32
4 Vijf verschillende manieren om tegen dierenwelzijn aan te kijken	36
5 Visie op dierenwelzijn weerspiegelt visie op andere duurzaamheidsthema's	42
6 Boeren en burgers in gesprek	46
7 Ondernemerschap en duurzaamheid	48
8 Concluderend	50
Literatuur	52

Woord vooraf

Het ministerie van LNV streeft naar 5% integraal duurzame huisvestingssystemen voor koeien, varkens en kippen in 2011 en naar 100% integraal duurzame huisvestingssystemen in 2023. Dat betekent dat rekening gehouden moet worden met de belangen van boeren, dieren, burgers en het milieu. Veehouders spelen daarin een belangrijke rol. Zij moeten bereid en in staat zijn om maatregelen op hun bedrijf te nemen die bijdragen aan een meer duurzame en uiteindelijk integraal duurzame veehouderij.

In het onderzoek 'Boerenethiek' dat is uitgevoerd door de Social Sciences Group van Wageningen UR staan de opvattingen van veehouders over dierenwelzijn en andere aspecten van duurzaamheid centraal. Het onderzoek is deels door de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) en deels door het ministerie van LNV gefinancierd. De achtergrond van het onderzoek is dat de samenleving in toenemende mate kritiek lijkt te hebben op de veehouderij. Om een meer vruchtbare discussie te bevorderen is allereerst een beter inzicht in de standpunten van boeren ten aanzien van dierenwelzijn en duurzaamheid gewenst. Dan wordt ook duidelijker of wetgeving over

integraal duurzame en diervriendelijke huisvestingssystemen het juiste instrument is om dierenwelzijn en duurzaamheid te bevorderen.

Voor het onderzoek werden 21 melkveehouders en 20 varkenshouders geïnterviewd. Ook werden focusgroepdiscussies georganiseerd met veehouders en burgers. Wij willen hen en ieder ander die op enigerlei wijze heeft bijgedragen aan dit onderzoek van harte bedanken.

Prof.dr.ir. R.B.M. Huirne
Algemeen directeur, Social Sciences Group van Wageningen UR

1

Inleiding

Het ministerie van LNV streeft naar een meer duurzame veehouderij. Minister Verburg wil 5% duurzame stallen in 2011 en 100% integraal duurzame stallen in 2023.¹ Dat betekent dat rekening gehouden wordt met de belangen van boeren, dieren, burgers en het milieu. Veehouders spelen daarin een belangrijke rol. Zij moeten bereid en in staat zijn om een beter dierenwelzijn en een schoner milieu te bewerkstelligen. Maar hoe betrek je de ondernemers zelf daarin? En wat betekent 'integraal duurzaam'? Veehouders denken daar verschillend over. In deze rapportage worden verschillende visies van veehouders op dierenwelzijn en duurzaam ondernemen gepresenteerd, vanuit het besef dat het handelen van agrarische ondernemers cruciaal is in hoe 'duurzaam' de veehouderij is en uiteindelijk zal worden.

De achtergrond van het onderzoek is dat de samenleving in toenemende mate kritiek lijkt te hebben op de veehouderij. Boeren wordt verweten dat ze dierenwelzijn en milieu ondergeschikt maken aan geld verdienen. Op hun beurt zeggen boeren dat burgers dierenwelzijn belangrijk vinden, maar hier niet naar handelen. Ook hebben ze kritiek op de bemoeienis en betutteling van de overheid. Een dergelijke houding van boeren én burgers is niet constructief. Om een

meer vruchtbare discussie te bevorderen is allereerst een beter inzicht in de standpunten van boeren ten aanzien van dierenwelzijn en duurzaamheid gewenst. In het onderzoeksproject 'Boerenethiek', dat deels door de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) en deels door LNV gefinancierd wordt, staan de opvattingen van veehouders over dierenwelzijn en andere aspecten van duurzaamheid centraal. Achterliggende vraag is of het mogelijk is dat boeren zich meer verbinden en onderling meer op één lijn komen wat betreft hun opvattingen over duurzame veehouderij. In dat geval zouden veehouders immers een soort 'beroepscode' kunnen afspreken. Dit zou kunnen leiden tot een vorm van 'professionele autonomie' voor boeren, ofwel een zekere handelingsvrijheid die niet door de overheid maar door boeren onderling afgesproken, gecontroleerd en gereguleerd wordt.² Hierdoor zal het gevoel van betutteling of bemoeienis door de overheid bij boeren afnemen en kan de dialoog tussen hen en de samenleving wellicht verbeteren.³

De resultaten van het onderzoek maken duidelijk hoe verschillende ondernemers in de markt en maatschappij staan en wat zij verstaan onder 'dierenwelzijn' en 'duurzaam ondernemen'. Ook wordt duidelijk hoe burgers tegen verschillende vormen van melkveehouderij en varkenshouderij aankijken en of een professionele autonomie voor boeren binnen handbereik is.

2

Aanpak

Voor het onderzoek werden diepte-interviews gehouden met in totaal 21 melkveehouders en 20 varkenshouders die verspreid over het land wonen.⁴ Een belangrijk criterium bij de keuze van de ondernemers was de diversiteit aan bestaande opvattingen over dierenwelzijn en duurzaamheid. Daarom werden zowel boeren als boerinnen geïnterviewd met (zeer) kleine tot (zeer) grote bedrijven met een gangbare, biologische, scharrel of andere alternatieve bedrijfsvoering die varieerden van sterk gespecialiseerd tot breed. Aan hen werden vragen gesteld over hun visies met betrekking tot dierenwelzijn en andere aspecten van duurzaamheid zoals natuur en landschap, het milieu, voedselveiligheid en relaties tussen boeren, de samenleving, de markt en de technologie.

Van de 21 melkveehouders die aan het onderzoek meededen, hadden er 14 een gangbaar bedrijf, 5 een biologisch bedrijf en 2 een biologisch-dynamisch bedrijf. Van de 20 varkenshouders die meededen hadden er 11 een gangbaar bedrijf, 3 een biologisch bedrijf en 4 een scharrelbedrijf of een variant daarvan. Twee van de geïnterviewde varkenshouders combineerden een gangbaar bedrijf met een biologisch bedrijf of een scharrelbedrijf op een andere locatie. Onder de geïnterviewde veehouders waren 13 vrouwen en 28 mannen.

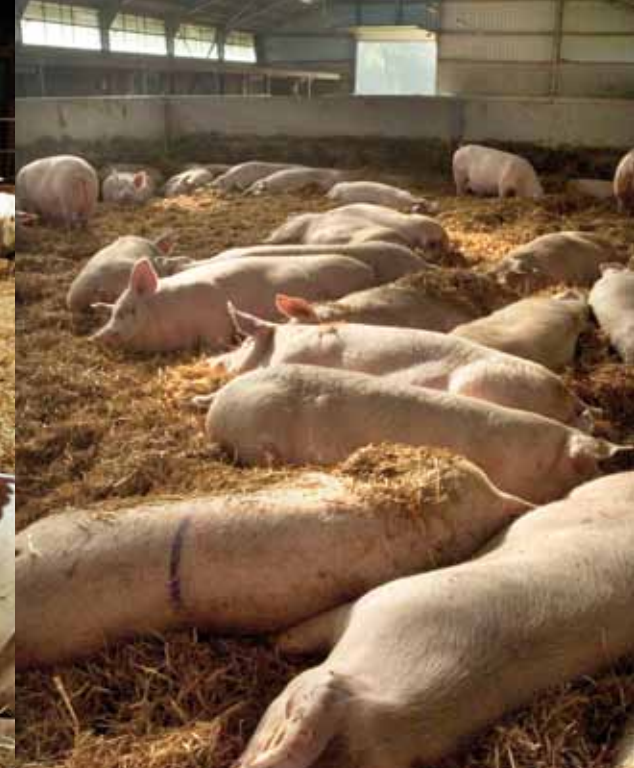
Met elkaar vormen de geïnterviewde veehouders geen representatief beeld van de Nederlandse veehouderij; wel geven ze, zoals gezegd, de diversiteit aan die in de Nederlandse veehouderij te vinden is.

De resultaten van de interviews zijn samengevat in zes portretten die hierna worden weergegeven. De portretten zijn geen weergave van één enkel interview met een bepaald type veehouder, maar zijn een compilatie van meerdere interviews met verschillende ondernemers die op min of meer vergelijkbare wijze tegen dierenwelzijn en duurzaamheid aankijken.

Deze portretten vormden ook de basis voor de focusgroepdiscussies die na de diepte-interviews werden georganiseerd. Het betrof één focusgroepdiscussie met 4 varkenshouders, één met 5 melkveehouders, één met 3 varkenshouders en 2 burgers en één met 3 melkveehouders en 4 burgers. De melkveehouders en varkenshouders werden gekozen uit de groep geïnterviewde ondernemers. Ze pasten allen in een ander portret. Aan elke focusgroep met uitzondering van die met uitsluitend melkveehouders deed één boerin mee. Een deel van de veehouders die in de focusgroepen met uitsluitend melkveehouders of varkenshouders meededen, deed ook mee in de focusgroepen met burgers, maar hieraan werd ook in beide gevallen één 'nieuwe' veehouder (van de geïnterviewde veehouders) toegevoegd. De burgers waren geselecteerd door een selectiebureau. Als eis was gesteld dat de gekozen burgers interesse hadden in veehouderij. Uiteindelijk waren bij de focusgroepdiscussie met melkveehouders en burgers, 2 mannen en 2 vrouwen aanwezig, en bij de focusgroep met varkenshouders en burgers, 1 man en 1 vrouw. Een centrale vraag tijdens de focusgroepdiscussies was of de veehouders zich in de portretten herkenden en of de burgers de boeren hierin herkenden.

3

Portretten van veehouders

Frank en Ineke varkenshouders

Frank en Ineke runnen een middelgroot gangbaar gesloten varkensbedrijf. Ze hebben één medewerker in dienst. Frank heeft naast zijn werk in het bedrijf, verschillende bestuurlijke taken in de landbouwwereld. Hierdoor komt hij in contact met uiteenlopende maatschappelijke organisaties. Ineke heeft naast haar werk in gezin en bedrijf een baan in de zorg en ontmoet zo ook veel mensen die buiten de landbouw werkzaam zijn. Een aantal jaren geleden besloten Frank en Ineke het roer om te gooien.

De voortdurende druk om te groeien en het slechte imago van de varkenshouderij in de samenleving speelden een grote rol bij dit besluit. Met name de met doorgaande groei gepaard gaande grotere financiële kwetsbaarheid, de veranderingen in de aard van het werk, de grote mate van standaardisering van het productieproces en het feit dat je dan meer manager dan boer moet zijn en minder contact met de dieren hebt, stonden hen tegen. Verdere schaalvergroting en intensivering is een doodlopende weg, zo constateerden ze, zowel in economisch als sociaal opzicht. Aansluiten bij de veranderende behoeften en wensen in de samenleving ten aanzien van voedsel en voedselproductie biedt volgens hen meer perspectief op het creëren van extra meerwaarde, bedrijfscontinuïteit en sociale acceptatie.

Omschakeling naar biologische of scharrelvarkenshouderij vinden Frank en Ineke geen optie. In hun ogen hebben de meeste boeren het moeilijk om het hoofd boven water te houden; ook als ze een extra tak of baan erbij hebben. Volgens hen zit er geen groei in die markt. Ook de extra arbeidsbelasting en de regels vinden ze nadelig. Ze besloten daarom gangbaar te blijven produceren maar wel op een manier die hun product zou onderscheiden van bulkproducten.

Het vlees moest het etiket duurzaam en ambachtelijk krijgen en zou zich ook qua smaak profileren. Hiervoor gingen ze volgens bovenwettelijke normen op het vlak van milieu en dierenwelzijn werken. Ze investeerden fors in milieu- en diervriendelijke huisvesting, veranderden de voersamenstelling en kozen voor voer uit de eigen streek en een tragere groei. Tegelijkertijd zochten ze samenwerking met varkenshouders die net als zij op zoek waren naar het creëren van meerwaarde via een onderscheidend product en die de verwerking en afzet zelf in handen wilden nemen. Op die manier konden de kosten worden verlaagd en vrijheid ten aanzien van productie, verwerking en marketing worden veroverd. Tegenwoordig leveren Frank en Ineke een breed pakket producten met eigen label aan een gevarieerde maar selecte klantenkring van onder andere speciaalzaken, restaurants, specifieke bedrijfskantines, en overheidsinstellingen. Ze zetten zelf de prijs.

De extra aandacht die de varkenshouders aan het milieu schenken, blijkt niet alleen uit de milieuvriendelijke stallen. Frank en zijn collega's houden zich ook bezig met verbetering van de mestkwaliteit en de mestopslag en met mestverwerking tot compost. Frank en Ineke beleven sinds de koerswijziging meer plezier aan hun werk. Ze vinden dat de dieren er op vooruit zijn gegaan door de grotere bewegingsruimte, groepshuisvesting en stro in de hokken. Ze vinden de varkens levendiger en minder gestrest. Staarten couperen gebeurt nog steeds. Dat moet wel om infecties te voorkomen. Ze zijn overigens van mening dat de dieren het voorheen ook goed bij hen hadden. Ze hielden zich immers aan de wettelijke milieunormen en de dieren zagen er goed uit, vertoonden normaal gedrag, werden op tijd drachtig, groeiden goed en er was weinig uitval.

Frank en Ineke denken dat het proces van schaalvergroting en de komst van megabedrijven in de varkenshouderij niet is tegen te houden. Groeien wordt ook door veel boeren en vertegenwoordigers van de professionele landbouwwereld als zaligmakend gepresenteerd. Frank en Ineke zijn er wel van overtuigd dat er in Nederland sprake van een begrensde groei zal zijn vanwege het fabrieksmatige imago, de risico's op grootschalige uitbraken van dierziektes, het gebrek aan ruimte, de vervuiling van het landschap en de aantasting van de leefbaarheid van het platteland. Ze geloven niet dat dieren het op megabedrijven slecht hebben, want ook hele grote bedrijven moeten zich aan de regels houden. Wel is het volgens Frank en Ineke zo dat sommige dierhouderijsystemen beter voor de dieren uitpakken dan andere systemen. Net als een mens, heeft een dier nu eenmaal de behoefte om meer te willen zijn dan een fysiek groeiend wezen. Een varken wil bijvoorbeeld kunnen wroeten en sociale relaties kunnen aangaan.

Maar ondanks de trend naar doorgaande schaalvergroting zal er volgens Frank en Ineke ruimte blijven voor bedrijven op de schaal van het gezin en voor diversiteit in de landbouw. Dat vergt wel een verandering in opvatting over wat goed boeren is. Als boer kun je andere keuzes maken. Je kunt bijvoorbeeld extra inkomsten buiten het bedrijf verdienen, je richten op kwaliteitsproductie of samen met andere boeren de verwerking en afzet organiseren. En er zijn steeds meer mensen die geen anoniem voedsel meer willen eten. Ze willen voedsel dat veilig is en van goede kwaliteit, en dat milieu- en diervriendelijk wordt geproduceerd. Mensen willen ook steeds vaker zelf kunnen zien waar het vandaan komt en hoe het wordt geproduceerd. In die behoeften en wensen kunnen Frank en Ineke voorzien. Zelf halen ze zo veel mogelijk veevoer uit de regio (Europa). Ze vinden het niet acceptabel dat roofbouw wordt gedaan op de landbouw in derdewereldlanden door veevoerimporten daarvandaan.

Over gentechnologie bij dieren is Frank van mening dat het een voordeel zou zijn als op die manier de castratie van biggen kan worden voorkomen en het antibioticagebruik kan worden verlaagd. Hij vraagt zich wel af waar de grens ligt. Ineke is intuïtief tegen het knutselen aan genen omdat je de schepping niet mag veranderen. Toch ervaart ze een dilemma; vooral als je er mensenlevens mee zou kunnen redden. Over het gebruik van gmo's heeft Frank twijfels. Stel dat je op die manier de honger uit de wereld zou kunnen helpen. Ineke wijst het af vanwege de mogelijke effecten op mens, dier en ecosystemen.

Cees en Gerda
varkenshouders
op een groot,
gangbaar bedrijf

Cees en Gerda zijn varkenshouders. Ze bezitten een groot, gangbaar bedrijf. Wat betreft dierenwelzijn voldoen Cees en Gerda aan minimeisen. Volgens Cees en Gerda hebben de dieren het ook prima naar hun zin op het bedrijf want de vleesvarkens groeien goed en de zeugen geven veel biggen. De productieprocessen zijn optimaal op elkaar afgestemd. Zo kunnen ze heel efficiënt produceren en dat komt het welzijn van de dieren ook ten goede.

Cees en Gerda hebben veel personeel in dienst. Iedere man heeft zijn eigen specialiteit. Het personeel kan gemakkelijk taken van elkaar overnemen zodat iedereen om de week een weekend vrij heeft en iedereen van tijd tot tijd op vakantie kan. Cees en Gerda vinden dat iedereen daar recht op heeft. Normale werktijden en een goede arbeidsverdeling staan bij hen hoog in het vaandel.

Voedselveiligheid vinden Cees en Gerda zeer belangrijk; ook omdat dat een rechtstreeks verband heeft met het bedrijfs-economisch resultaat. Burgers hoeven zich volgens Cees en Gerda geen zorgen te maken over de voedselveiligheid. De voedselschandalen zijn excessen. Het milieu vinden Cees en Gerda ook belangrijk. Daarom gaan ze op de nieuwe locatie in Oost-Duitsland met luchtwassers werken. Dan kunnen ze veel meer varkens houden zonder dat dit tot extra ammoniak-uitstoot leidt. Omwille van het milieu gaan ze in Oost-Duitsland ook een biogasinstallatie plaatsen. Fossiele energie wordt tenslotte steeds schaarser, dus daar ligt een nieuwe markt voor hen. Ondernemerschap is immers ook nieuwe kansen zien en realiseren. In Duitsland kan dat veel gemakkelijker dan in Nederland omdat er zo veel regels zijn in Nederland. Cees en Gerda zouden graag wat meer vrijheid krijgen van het

beleid omdat ze zelf ook wel weten wat goed is voor dier en milieu. Met haar 'voor-de-troepen-uitlopen-beleid' bevordert het beleid oneerlijke concurrentie volgens Cees en Gerda. Ze maken zich niet druk om kritiek uit de samenleving want die kritiek komt vooral van mensen die er geen verstand van hebben. En de media en een aantal maatschappelijke organisaties laten geen kans voorbijgaan om de veehouderij in een kwaad daglicht te zetten. Cees en Gerda vinden het daarom een goed idee als burgers een kijkje komen nemen op het bedrijf. Wat dat betreft zijn zichtstallen een goede ontwikkeling. Mensen kunnen dan komen kijken zonder dat ze direct contact met de dieren hoeven te hebben.

Burgers hebben volgens Cees en Gerda boter op hun hoofd omdat ze met de mond belijden dat ze het milieu en dierenwelzijn zo belangrijk vinden maar in de supermarkt toch het goedkoopste stukje vlees kopen. En dat is precies wat Cees en Gerda ze kunnen bieden: goedkoop vlees dat binnen wettelijke kaders is geproduceerd. Op supermarkten hebben Cees en Gerda ook kritiek. Deze vechten hun onderlinge concurrentiestrijd over de hoofden van de boeren uit en stellen aan Nederlandse producten veel hogere eisen dan aan producten uit het buitenland. En dat terwijl het onderscheid tussen Nederlandse producten of producten uit het buitenland, die misschien wel veel minder veilig zijn, niet meer te zien is, als ze eenmaal in de schappen liggen.

Cees en Gerda weten niet zo goed hoe ze over biotechnologie moeten oordelen. Ze vinden het prima als een mens beter gemaakt kan worden door organen van een dier. Ze zijn van mening dat de mens boven de dieren staat. Aan de andere kant vinden ze het geknoei met genen toch griezelig omdat je niet precies weet wat de gevolgen zullen zijn. Over het gebruik van gmo's in veevoer maken ze zich geen zorgen omdat het dan om plantaardige producten gaat.

Varkensflats vinden Cees en Gerda de ultieme uitkomst van goed ondernemerschap omdat je het werk dan nog beter kan verdelen en de productieprocessen nog efficiënter verlopen. En aan het dierenwelzijn verandert niks ten opzichte van 'gewone' gangbare bedrijven. Misschien is het zelfs wel beter in varkensflats omdat de productieprocessen beter op elkaar zijn afgestemd. Burgers vinden het dan misschien een raar idee dat de varkens dan zo boven op elkaar gepakt zitten, maar dat is volgens Cees en Gerda toch vooral een beeld dat de media schept. Het maakt toch niet uit of varkens in stallen naast elkaar of in stallen op elkaar gehouden worden? Volgens Cees en Gerda zullen kleine bedrijven het in de toekomst niet redden. Alleen grote bedrijven maken een kans. Het landschap is wel een aandachtspunt. Zo'n megabedrijf of een varkensflat past misschien beter op de Maasvlakte of in landbouwontwikkelingsgebieden.

Karin en Jos
biologische
varkenshouders

Karin en Jos hebben een biologisch bedrijf met een varkenstak (115 zeugen en 600 vleesvarkens), fokkooien en 30 ha land (grasland en voedergewassen zoals granen, en aardappelen). Natuurbeheer is onderdeel van de bedrijfsvoering.

Karin en Jos boerden een aantal jaren geleden nog gangbaar. Op een gegeven moment concludeerden ze dat de weg van steeds hogere kostprijzen, lagere opbrengstprijzen en dus hogere producties voor hen een doodlopende weg was. Volgens Karin en Jos moeten veehouders steeds meer dieren houden om het financieel te kunnen bijbenen. Meer dieren betekent ook meer mest en een toenemend gebruik van bestrijdingsmiddelen. Het kortetermijnbelang staat in deze manier van boeren voorop, volgens Karin en Jos, en er wordt niet nagedacht over de gevolgen voor toekomstige generaties. Dat alles stond hen in toenemende mate tegen. De relatie met de dieren in grootschalige intensieve productiesystemen lag Karin en Jos ook niet. Ze ervoeren dat de dieren dan steeds meer als productiemiddelen, als een 'ding' werden gezien in plaats van als levende wezens. Verder vonden ze het een probleem dat voortgaande schaalvergroting en intensivering je steeds afhankelijker maakt van middelen, van genetische manipulatie en van multinationals. En de toenemende kritiek van burgers op de gangbare veehouderij zette hen ook aan het denken. Een goede boer kenmerkt zich niet alleen door goede productietechnische en financiële resultaten, vinden Karin en Jos. Er hoort meer bij, zoals het milieu, de natuur,

het dierenwelzijn en rekening houden met de mening van burgers en andere plattelandsbewoners.

Toen Karin en Jos omschakelden naar biologische varkenshouderij, waren ze zich ervan bewust dat de omschakeling financiële risico's met zich mee zou brengen en meer arbeid zou vragen, maar ze hebben er geen spijt van. Karin en Jos hebben sinds de omschakeling meer plezier in hun werk. Ze hebben meer contact met de dieren, veel mensen reageren positief op hun manier van werken en ze vinden hun werk uitdagend. Voor de dieren betekent de omschakeling een vooruitgang. Zowel de diergezondheid als het welzijn van de dieren zijn verbeterd. Jos weet dat aan die gezondheidsverbetering wordt getwijfeld in de gangbare landbouw. Men stelt dat er vaker worm- en leverinfecties voorkomen omdat de varkens buiten lopen of dat het uitvalpercentage bij de biggen hoger is. En ook op andere punten is de gangbare sector kritisch. Volgens veel gangbare boeren zit er geen toekomst in de biologische veehouderij.

Karin en Jos beamen dat de Nederlandse consument het wat biologisch producten betreft inderdaad een beetje laat afweten. De export (naar Duitsland en Engeland) gaat echter goed. Jos denkt overigens dat goede consumentenvoorlichting, veel betere marketing en vooral ook werken aan verbetering van de smaak van het product, veel meer consumenten over de streep zouden kunnen trekken. Karin en Jos vinden daarnaast dat de overheid veel actiever zou moeten werken aan een duurzame landbouw en meer zou moeten sturen en regels opleggen. Want als je het alleen aan de consument en het bedrijfsleven overlaat, komt er niets van terecht. Ze zijn daarbij niet bang voor aantasting van de concurrentiepositie. Wie voorloopt in duurzame landbouw weet daar op een gegeven moment ook heel veel van en dat maakt je positie juist sterker.

Karin en Jos zien niets in de doorgaande trend van schaalvergroting, specialisatie en intensivering. Zij willen een gemengd bedrijf en vinden dat dieren en grond bij elkaar horen. Boeren die kiezen voor vergaande intensivering, nemen volgens Karin en Jos geen enkele verantwoordelijkheid voor hun manier van produceren. Het voer komt dan uit gebieden in de derde wereld die tot voor kort natuurgebieden waren (zoals de regenwouden in het Amazonegebied) en dat gaat ten koste van de leefkwaliteit van de mensen daarginds. Desondanks denken Karin en Jos dat de trend van schaalvergroting niet te stuiten is. In hun ogen is dat alleen mogelijk als milieu en dierenwelzijn op de achtergrond worden gedrukt. Alle productieprocessen worden beheerst met behulp van technologie. Een voorbeeld is volgens Jos het synchroniseren van de reproductiecyclus met behulp van hormonen.

Bij de biologische manier van produceren, en ook in de scharrelsector, mag je niet ingrijpen in de natuur. Volgens Karin brengt het synchroniseren van de zeugen met behulp van hormonen risico's met zich mee voor de voedselveiligheid. Het fabrieksmatige van grootschalige landbouw stuit Karin en Jos tegen de borst. Ze hebben het idee dat de grootschalige varkenshouders weinig contact meer met de dieren hebben. De manier van werken op die bedrijven is ergens te vergelijken met fabrieken waar aan de lopende band wordt geproduceerd. En wat gebeurt er dan als er iets misgaat? In een fabriek heb je alleen te maken met dode dingen en kost het alleen maar geld als de lopende band stopt, maar als je met levende dieren werkt en de lopende band stopt, heb je een veel groter probleem. Jos maakt zich bij de hele grote bedrijven zorgen over de kwaliteit van het veevoer omdat de mengvoerfabriek vaak deel uitmaakt van het bedrijf. In principe kan er dan van alles aan het voer worden toegevoegd. Dat vergt dus strenge controles. Een ander bezwaar tegen megabedrijven is volgens Jos de oneerlijke concurrentie. Omdat deze bedrijven zo groot zijn, kunnen ze goed onderhandelen waardoor ze gemakkelijk kwantumtoeslagen en kwantumkortingen kunnen bedingen. Karin en Jos zijn zich ervan bewust dat het proces van schaalvergroting zich ook in de biologische veehouderij zal voordoen. Dit zal wel veel meer begrensd zijn omdat je dan veel grond nodig hebt en je niet mag ingrijpen in de natuur.

Het gebruik van biotechnologie in de landbouw keuren Karin en Jos af. Je moet niet sleutelen aan iets waarvan je niet weet wat de uitkomst zal zijn. De gevolgen voor de voedselveiligheid zijn ook onduidelijk.

**Roelie, Durk
en Eibert**
melkveehouders

Roelie, Durk en hun zoon Eibert hebben een extensief melkveebedrijf met 125 koeien, jongvee, een melk-quotum van ongeveer 1 miljoen liter en 90 ha land waarop gras en voedergewassen worden verbouwd. De koeien hebben weidegang.

Dat past bij Roelie en Durks idee van goed boeren. Natuur- en landschapsbeheer is een extra tak. Omdat je als boer een betrekkelijk groot gebied van een dorpie beheert, ben je ook het gezicht naar de samenleving toe. Met zorg omgaan met bodem, plant en dier hoort daarbij. Het is wel jammer dat ze daar geen vergoeding voor ontvangen. Roelie en Durk fokken een bedrijfseigen koeienlijn. Het fokdoel is een langere levensduur van de koeien en een goede productie binnen de ecologische randvoorwaarden van het bedrijf. Dat wil zeggen dat ze met behoorlijk wat structuurrijk en eiwitarm ruwvoer en weinig krachtvoer een redelijke productie proberen te halen. Dat dieet levert mest van een hogere kwaliteit - en is dus een goede bodemverbeteraar - en heeft een positief effect op de gezondheid van de koeien. Roelie en Durk streven geen topproductie na. Dat is niet natuurlijk en niet goed voor de gezondheid en de conditie van de koe. Een koe is tenslotte een levend wezen en geen productiemiddel. Het welzijn van dieren wordt volgens hen geschaad door technologieën die dieren op een kunstmatige manier nog meer laten produceren.

Roelie en Durk signaleren spanningsvelden van morele aard tussen veehouders en burgers; vooral als het gaat om de

omgang met dieren. Veel van die vragen vinden ze legitiem. Ze staan zelf ook wel eens in dubio, bijvoorbeeld over de vraag of ze het kalf nu wel of niet bij de koe moeten laten. Tegelijkertijd vinden ze dat burgers vaak vergeten dat boeren ook de economische kant mee moeten laten wegen. Roelie vindt het wel begrijpelijk dat burgers vaak het goedkoopste stukje vlees kopen in de supermarkt omdat de consumenten in de Nederlandse supermarkt onvoldoende geïnformeerd worden over de kwaliteitsverschillen tussen bijvoorbeeld Nederlandse producten en producten uit het buitenland. Ze vinden het vervelend als burgers zonder kennis van zaken oordelen en kritiek spuien. Zelf zullen zij collega's die anders werken dan zichzelf niet snel afvallen. Ook in de intensieve veehouderij wordt er goed voor de dieren gezorgd.

Durk is van mening dat er geen mest- en mineralenoverschot in Nederland zou hoeven zijn als alleen natuurlijke mest zou worden gebruikt. Volgens Durk spelen hier belangen van grote multinationals een rol. Zelf voeren Roelie en Durk uitsluitend een product dat is samengesteld uit lokale gewassen en dat wordt geperst bij de plaatselijke veevoerfabrikant. Steeds meer boeren gaan dat zo doen omdat ze door de recente voedselschandalen en de houding van de multinationals geen vertrouwen meer hebben in de mengvoerindustrie. Ook de omgang met het milieu, de natuur en het landschap creëert spanningsvelden van moreel-ethische aard volgens Roelie en Durk: weidegang voor koeien voor het dierenwelzijn en het Hollandse landschap kan botsen met economische belangen. De schaarse ruimte in Nederland kan een knelpunt zijn, evenals het dilemma tussen lokaal geproduceerd voedsel waar minder voedselkilometers voor nodig zijn en (goedkoper) voedsel uit het buitenland waardoor we afhankelijk worden van andere landen. De effecten van onze veehouderijsystemen op de leefkwaliteit van de bevolking hier en in de derde wereld roepen vragen op,

evenals gmo's in veevoer en in het voedsel. In al deze kwesties kunnen boeren en burgers, maar ook boeren onderling van mening verschillen.

Durk vindt ook dat markt en technologie steeds meer invloed krijgen op het boerenbedrijf. Dat raakt aan de autonomie van boeren omdat er eisen gesteld worden aan de boer en zijn of haar manier van produceren. Voor de toekomst vindt hij dat een punt van zorg want boeren willen geen arbeider worden op hun eigen bedrijf. De controle van mengvoerbedrijven en slachterijen op met name varkens en kippenbedrijven die op contract werken is groot en neemt toe. Het wordt steeds moeilijker om je aan die greep te onttrekken; ook in de melkveehouderij. Banken, adviseurs, voerleveranciers en andere 'specialisten' hebben vaak een standaardadvies over een bedrijf terwijl elk bedrijf en elke boer anders is. Je moet dus stevig in je schoenen staan om je eigen lijn te houden. De nieuwe regels zoals de mestwet en de premies voor inkomenssteun vragen veel administratie en tijd. Toch moet je die tijd nemen om grip op je eigen bedrijf te houden.

Binnen de boerenwereld bestaan uiteenlopende en tegengestelde opvattingen over goed boeren. Er ligt nog steeds veel nadruk op schaalvergroting. Volgens Durk kan zo'n strategie de doodsteek zijn voor veel boeren. Je moet vaak grote schulden maken en veel te hard werken en de overname kan ook een knelpunt worden omdat er vaak veel te veel kapitaal zit in die bedrijven. Durk en Roelie zoeken het daarom in kostenbesparing en een beperkte groei. Ze zouden het jammer vinden als familiebedrijven verdwijnen in de toekomst en er straks alleen maar hele grote bedrijven overblijven.

Jan
melkveehouder
op een groot,
gangbaar bedrijf

Jan runt samen met zijn zoon en een man personeel een groot, gangbaar melkveebedrijf met 250 melk-koeien, jongvee en een melkquotum van 1,9 miljoen liter. Een windmolen levert een deel van de energie die het bedrijf nodig heeft. Ze doen mee aan een programma voor weidevogelbeheer, omdat dat extra inkomsten oplevert. Uitbreiding met een biogas-installatie staat op de agenda. Het is een groeimarkt die milieuvoordelen biedt.

Voor de aanvoer van biomassa gaan ze land van Natuurmonumenten huren. Een goed inkomen, gemakkelijk en plezierig werken, tijd voor een sociaal leven en het creëren van goede bedrijfsperspectieven zijn hun belangrijkste doelstellingen. Sinds de bouw van een nieuwe stal gaan de koeien niet meer naar buiten. Dat is arbeids-technisch gemakkelijker, de melkproductie is constanter, het is beter voor de bodemgesteldheid en de koeien lijden er niet onder. Bovendien kun je binnen precies in de gaten houden wat de koeien eten en of ze voldoende eten, en kun je gemakkelijker op de juiste manier bemesten. Jan beaamt dat koeien het leuk vinden om naar buiten te gaan, maar de vraag is of dat ook beter is. Bij aanhoudend wisselvallig weer staan ze met hun rug omhoog, wat betekent dat ze het niet prettig vinden. Jans ervaring is dat de koeien te weinig eten als ze weidegang hebben en dat komt hun gezondheid niet ten goede. Het jongvee en de droge koeien gaan bij Jan wel naar buiten. Want ja, het blijft toch een mooi gezicht.

Burgers hebben er soms problemen mee dat koeien het jaar rond binnen blijven omdat een koe een graasdier is en het dus natuurlijker is als de koe weidegang heeft. Bovendien is een koe in de wei typerend voor het Hollandse landschap.

Sommige burgers denken ook dat de melk gezonder is, maar ze vergeten dat het extra arbeid kost en dat zoiets moet worden betaald. En dat willen ze niet. Jan vindt die bemoeienis van burgers vaak vervelend. Ze hebben niet altijd een realistisch beeld van de werkelijkheid. Iedereen wil meepraten over hoe de boer met zijn dieren moet omgaan, maar de meeste mensen hebben nog nooit met een koe gewerkt. Die weten er helemaal niks van. Een koe is geen mens en geen knuffeldier; een koe is er om melk en vlees voor de mens te produceren. En voor een boer is ze een bron van inkomsten. Dat betekent niet dat een boer geen hart voor zijn dieren heeft. Vooral met een koe kun je een band opbouwen. Die heeft individuele zorg en aandacht nodig en blijft een paar jaar op het bedrijf. Jan vindt overigens dat boeren zelf hebben bijgedragen aan het verkeerde beeld dat burgers van de veehouderij hebben. Boeren hebben onvoldoende laten zien waar ze mee bezig zijn. Een skybox is een manier om mensen het bedrijf te laten zien.

Wat betreft de toekomst ziet Jan schaalvergroting in Nederland met bedrijven tot 1.000 koeien en personeel als onvermijdelijk. Technische ontwikkelingen maken dat mogelijk terwijl politieke en economische omstandigheden het tot noodzaak maken. Het werk van de boer zal er wel drastisch door veranderen - men wordt meer manager in plaats van boer - en daarom is het niet voor iedere boer een optie. Ruimtelijk gezien is er volgens Jan geen probleem omdat veel kleinere bedrijven in de toekomst zullen stoppen. Daardoor zal er in bepaalde gebieden in Nederland zoals in de Flevopolder, Friesland, Brabant en Zeeland ruimte vrijkomen voor zeer grote bedrijven. Landschappelijk gezien, ziet Jan geen bezwaren. Dat kan worden voorkomen door zo'n bedrijf te verspreiden over meerdere locaties in de regio en door bij vergunningverlening de voorwaarde te stellen dat de bedrijven landschappelijk inpasbaar moeten zijn. Verder

moet zo'n bedrijf natuurlijk passen bij de milieuregelgeving, die streng genoeg moet zijn om extra milieuproblemen te voorkomen. Het verlies van werkgelegenheid vindt Jan geen bezwaar omdat veel boeren toch al willen stoppen of geen opvolger hebben. En boeren die door de ontwikkelingen noodgedwongen moeten stoppen, kunnen op dit soort bedrijven weer werk vinden. Voor de dieren en hun welzijn voorziet Jan geen problemen als de stallen en de stalrichting modern zijn, de koeien robuust en als er deskundige en voldoende arbeid is. Aan dat laatste wordt volgens Jan te weinig waarde gehecht. In Nederland. LTO wil naar 80, 90, 100 koeien per arbeidskracht. Daar is Jan het niet mee eens. Het gaat ook over het welzijn van de mensen die met de koeien moeten werken, en dat wordt wel eens vergeten.

Jan heeft weinig vertrouwen in de levensvatbaarheid van alternatieve ontwikkelingsrichtingen. Biologische bedrijven hebben hun voorsprong op gangbare bedrijven al voor een groot deel verloren en hun afzetmarkt is beperkt en kent weinig groei. Bovendien zijn biologische bedrijven volgens Jan nog niet duurzaam genoeg wat betreft diergezondheid, zijn ze te arbeidsintensief en kunnen ze het wereldvoedselvraagstuk niet oplossen. In verbrede gezinsbedrijven gelooft Jan evenmin. Ze hebben het bezwaar dat je als boer van alle markten thuis moet zijn. Bovendien zullen ook verbrede bedrijven hun schaal moeten vergroten om te overleven. En dan kom je qua arbeid weer in de knel. Jan heeft kritiek op de spelers in de afzetmarkt. De boeren krijgen geen eerlijke prijs. Er blijft te veel geld hangen bij de tussenhandel en de retailers en supermarktoorlogen worden over de rug van boeren gevoerd. Daarnaast wil de burger kwalitatief goed en veilig voedsel, maar wil de consument daarvoor niet betalen.

Jan ziet niet de noodzaak om in de landbouw biotechnologie toe te passen, maar heeft geen principiële bezwaren tegen toepassing. Hij is niet bang dat er allerlei risico's aan zitten. Bovendien, risico's nemen hoort bij vooruitgang.

Bert en Ymke
biologische
melkveehouders

Bert en Ymke hebben een biologisch melkveebedrijf met 80 melkkoeien, eigen jongvee opfok en 55 ha land (grasland, voedergewassen). Vroeger hadden ze een gangbaar bedrijf. Ze hadden er moeite mee dat ze steeds meer bestrijdingsmiddelen en kunstmest moesten gebruiken. Ze vonden het een doodlopende weg.

Volgens Bert zitten boeren gevangen in een tredmolen van stijgende kostprijzen, lage opbrengstprijzen en steeds maar meer produceren. Een hogere opbrengst kan je alleen krijgen door nog meer mest en nog meer bestrijdingsmiddelen te gebruiken. Dat draagt niet bij aan een duurzame leefomgeving. Daarbij word je als boer steeds afhankelijker van middelen, genetische manipulatie en multinationals. Bert en Ymke vinden dat groei en winstmarge niet allesbepalend in de bedrijfsvoering mogen zijn. Hun streven is zo veel mogelijk in evenwicht met de natuur te werken zodat ze de natuurlijke omgeving en alles wat daarbij hoort in een goede staat aan de volgende generatie door kunnen geven. Zorgen voor een goed dierenwelzijn is vanzelfsprekend en betekent respect hebben voor de eigen aard en identiteit van het dier. Daarom hebben de dieren zo veel mogelijk weidegang, een ruime potstal, is er terughoudendheid wat betreft medicijngebruik en houden ze de kalveren bij de koe. Ook zoeken Bert en Ymke naar een biologische afzetmarkt voor de stierkalveren. Ze stellen wel grenzen aan wat ze in het kader van dierenwelzijn doen. Zo onthoornen ze wel hun koeien omwille van de veiligheid van hun kinderen en bezoekers van de boerderijwinkel, en laten ze om dezelfde reden de stier niet vrij bij de koeien rond-

lopen. Het spreekt voor zich dat ze het bedrijfseconomisch resultaat niet uit het oog verliezen, maar het staat niet centraal in de bedrijfsvoering.

Bert en Ymke werken erg hard op hun bedrijf. Dat is een concessie die ze doen. De biologische bedrijfsvoering vergt nu eenmaal meer tijd dan de traditionele. Naast goed zorgen voor dier, milieu en de natuur, vinden Bert en Ymke het produceren van veilig voedsel een belangrijke verantwoordelijkheid van een boer. Burgers moeten blind kunnen vertrouwen op de veiligheid van biologische producten. Veilig voedsel is bovendien essentieel om een eerlijke prijs voor de producten te krijgen. Aan dat laatste schort het nogal eens want supermarkten stellen strenge eisen aan de producten, maar laten de boeren vallen als ze hetzelfde product goedkoper in het buitenland kunnen vinden. Om de afhankelijkheid van supermarkten te doorbreken en een eerlijker prijs te krijgen, besloten Bert en Ymke daarom om samen met een aantal collega-melkveehouders de eigen afzet te gaan regelen. Het bleek een goede stap want momenteel is de vraag naar biologische zuivelproducten groter dan het aanbod.

Bert en Ymke vinden dat burgers soms boter op hun hoofd hebben als het gaat om eerlijke handel en een eerlijke prijs. Ze belijden met de mond dat ze dierenwelzijn en duurzaam geproduceerd voedsel belangrijk vinden, maar in de supermarkt kopen ze toch het goedkoopste stukje vlees. Daarom proberen Bert en Ymke op verschillende manieren een brug te slaan tussen boeren en burgers/consumenten. Ze stellen hun bedrijf open voor bezoekers, organiseren educatieve activiteiten en bieden burgers de mogelijkheid een koe te adopteren. Zo komen de mensen weer in contact met de landbouw, en kunnen ze zien waar hun voedsel vandaan komt en hoe het wordt geproduceerd. Tegelijkertijd kunnen Bert en Ymke de bezoekers vertellen waarom ze biologisch en niet

gangbaar boeren en welke positieve effecten de biologische productiewijze heeft voor milieu, natuur en dierenwelzijn. Een ander voordeel is dat de activiteiten extra geld in het laatje brengen.

Bert en Ymke kunnen zich goed voorstellen dat mensen de praktijken in de gangbare veehouderij wantrouwen, maar hebben kritiek op invloedrijke actiegroepen die de situatie in de intensieve veehouderij vaak als het doorsneeveehouderijbedrijf in Nederland presenteren. Hierdoor ontstaat een te eenzijdig en negatief beeld van de veehouderij als geheel. En dat is onterecht. Aan de andere kant schetsen marketingcampagnes weer een te positief beeld van de gangbare veehouderij, bijvoorbeeld door bij gangbare producten idyllische plaatjes te gebruiken van koeien in de wei of scharrelende kippen op een boerderij. Ook dat beeld klopt niet. Er wordt dus aan twee kanten gebruik gemaakt van de onwetendheid van de consument. Het is één van de taken van biologische veehouders om dat beeld bij te stellen.

Kritiek op het gebruik van grondstoffen uit derdewereldlanden vinden Bert en Ymke terecht. Daarom verbouwen ze hun eigen veevoer en gebruiken geen kunstmest en bestrijdingsmiddelen. Dat beperkt ook het aantal transportbewegingen en dus het gebruik van fossiele brandstoffen. Bert en Ymke moeten niets hebben van biotechnologie. Het tast de intrinsieke waarde van dieren aan en mogelijke risico's voor mens, dier en ecosysteem zijn onduidelijk. Daarom worden in de biologische melkveehouderij geen gmo's gebruikt. Verdere schaalvergroting en de komst van megabedrijven in Nederland, zien Bert en Ymke niet zitten. Bedrijven moeten de menselijke en dierlijke maat niet uit het oog verliezen. Dieren hebben individuele zorg nodig en de kwaliteit van de arbeid moet gehandhaafd blijven. Het werken op een biologisch bedrijf is zwaar, maar leuk en afwisselend en man en vrouw werken doorgaans samen in het gezinsbedrijf. Op megabedrijven verdwijnt dat. Dan gaat de man naar zijn - waarschijnlijk eentonige - werk dat steeds meer op fabrieksarbeid gaat lijken. De inpasbaarheid in het landschap is ook een knelpunt. Koeien in de wei zijn op hele grote bedrijven niet meer mogelijk. De cultuurhistorische waarde van het Nederlandse platteland kan daardoor verloren gaan.

4

Vijf verschillende manieren om tegen dierenwelzijn aan te kijken

Alle veehouders hebben het beste met hun dieren voor en gunnen hen een goed leven binnen de context van hun bedrijf. Maar wat is een goed leven? Is het dierenwelzijn goed als het dier biologisch goed functioneert en zijn dus vooral de fysiologische processen in het lichaam belangrijk? Of gaat het meer om het voorkomen van ongerief en het stimuleren van positieve ervaringen, waarover het gedrag van het dier informatie geeft? Ook kan goed dierenwelzijn worden opgevat als het kunnen leiden van een natuurlijk leven. In dat geval kan een vergelijking met in het wild levende verwanten worden gemaakt. In een poging om dierenwelzijn minder abstract te maken is de ComfortClass-benadering geformuleerd. Hierin is het uitgangspunt dat het dier het leven als goed ervaart als aan al zijn behoeften wordt voldaan. Dus het welzijn is goed als de stal en de verzorging alles bieden wat het dier nodig heeft.⁵ Maar ook deze definitie laat ruimte voor discussie; want wanneer is 'goed' goed genoeg? Veehouders verschillen daarover van mening.

Uit de resultaten blijkt dat bij melkveehouders en varkenshouders verschillende zienswijzen - of vertogen - bestaan ten aanzien van dierenwelzijn. Deze gaan samen met een bedrijfspraktijk die daarmee in lijn is.⁶

Bij **groeigeoriënteerde ondernemers** voeren economische en commerciële waarden de boventoon. Zij voldoen wat betreft dierenwelzijn aan de minimum wettelijke eisen en zijn van mening dat het dierenwelzijn goed is als het dier goed produceert en gezond is. Dieren worden vooral gezien als productiemiddelen. Een groeigeoriënteerde ondernemer zegt bijvoorbeeld:

'Je moet voorzichtig zijn met je productiemiddelen; die zorgen tenslotte voor je inkomen.'

Groeigeoriënteerde ondernemers wijzen kritiek vanuit de maatschappij van de hand. Zij ontkennen dat hun productiesysteem negatieve effecten heeft voor het dierenwelzijn. Ze vinden dat burgers onvoldoende kennis hebben van dierenwelzijn en/of misleid worden door de media en actiegroepen. Deze visie op dierenwelzijn werd vooral aangetroffen bij de geïnterviewde gangbare varkenshouders en melkveehouders met grote gespecialiseerde bedrijven.

Traditionele veehouders zijn het in veel opzichten eens met bovengenoemde groep. Ze hebben twijfels over de wijze waarop ze hun dieren houden. Ze benadrukken een goede relatie tussen boer en dier, het belang van betrokkenheid bij de dieren en het hebben van een hart voor de dieren. Een glanzende vacht, een goede kleur en een heldere oogopslag zijn voor hen belangrijke welzijnsindicatoren. Uitspraken van traditionele veehouders zijn bijvoorbeeld:

'Een koe moet kunnen leven als een koe, niet als een productiemachine.'

En:

'Als een zeug moet afbiggen en ik verwacht dat het moeilijk zal gaan, blijf ik op.'

Traditionele veehouders voldoen aan wettelijk vastgestelde dierenwelzijnseisen. Ze geven aan dat het beter zou moeten. Dit botst volgens hen echter met economische waarden:

'We weten hoe we de dieren zo goed mogelijk kunnen verzorgen, maar we kunnen het niet realiseren. Dat kan economisch niet uit.'

In zekere zin is bij deze ondernemers dus sprake van een ethisch dilemma. Dit biedt aanknopingspunten voor een dialoog. Deze kijk op dierenwelzijn werd vooral aangetroffen bij de geïnterviewde gangbare varkenshouders en melkvee-houders met gezinsbedrijven.

Voor **idealist**en staat het dierenwelzijn voorop in de bedrijfsvoering. De dieren moeten hun natuurlijke gedrag kunnen uitvoeren en zich kunnen ontplooien. Aan de integriteit of intrinsieke waarde van het dier mag niet worden getornd. Ingrepen zijn uit den boze. Economische waarden zijn ondergeschikt aan het dierenwelzijn:

'Ieder levend wezen - zowel mens als dier - heeft een natuurlijke 'drive' om te leven en zich te ontplooien. Een dier kan depressief worden als het niet kan leven volgens zijn natuur.'

De geïnterviewde ondernemers die deze denkbeelden en manier van boeren onderschrijven, boeren op een biologische of biologisch dynamische wijze. Hun bedrijven kunnen zijn verbreed met andere activiteiten en/of er zijn inkomsten uit werk buitenshuis.

Voor de **nicheondernemers** is dierenwelzijn één van de speerpunten in de bedrijfsvoering. Zij worden vooral gemotiveerd door economische en commerciële overwegingen. Ze luisteren goed naar de markt en zien de maatschappelijke kritiek op de omgang met hun dieren allereerst als een nieuwe uitdaging en een nieuwe markt. De maatschappelijke kritiek hebben zij vertaald in een sterk veranderde bedrijfsvoering en een nieuw product. Zij zien dierenwelzijn als (marketing)instrument voor een nichemarkt en dus als een manier om meerwaarde voor hun producten te krijgen. De ondernemers hebben hun bedrijf op specifieke punten aan die wensen van consumenten en burgers aangepast. Het kunnen uitvoeren van natuurlijk gedrag en respect voor de intrinsieke waarde van het dier zijn belangrijke eisen van hun productiesysteem en worden daarom zo veel mogelijk nageleefd. Bepaalde ingrepen zoals het onthoornen van koeien of het couperen van biggenstaarten (voorzover toegestaan) vinden wel plaats. Uitspraken van nicheondernemers zijn:

'Je moet het economisch perspectief nooit uit het oog verliezen. We moeten geld verdienen, dat is ons eerste doel. Maar als de dieren een goed leven hebben, heeft de boer ook een goed leven en een goed dierenwelzijn brengt maatschappelijke waardering met zich mee.'

En:

'We zijn begonnen met ons concept omdat we een product met toegevoegde waarde wilden creëren. De varkens hebben stro, groeien langzamer en kunnen naar buiten. Dat willen consumenten graag. Toch bepaalt de economie hoe ver we kunnen gaan in de mate waarin we tegemoetkomen aan het dierenwelzijn.'

De geïnterviewde nicheondernemers boeren doorgaans extensief, biologisch of ze hebben een scharrelhouderij. Verbreding van het bedrijf kan onderdeel van de bedrijfsvoering zijn.

Ook sommige van de geïnterviewde grote ondernemers experimenteren met deze aanpak in die zin dat ze naast een gangbaar bedrijf ook een biologisch bedrijf of een scharrelbedrijf hebben op een andere locatie. Ze lijken geen moeite te hebben met deze aanpak omdat ze verschillende markten bedienen met hun verschillende typen bedrijven. Ze erkennen dat de dieren op hun scharrelbedrijf of biologische bedrijf een beter leven hebben. Over de dieren op hun gangbare locatie zeggen ze:

'Varkens op een gangbaar bedrijf weten niet wat ze missen; ze weten niet dat ze een beter leven zouden kunnen hebben.'

De op een dialoog met de samenleving gerichte ondernemers ofwel **maatschappelijke ondernemers** vinden dierenwelzijn en een op de natuur gebaseerde veehouderij een algemeen maatschappelijk belang. Ze streven een integraal duurzame veehouderij na. Natuurlijk gedrag en respect voor de intrinsieke waarde van het dier zijn leidende principes in de bedrijfsvoering. Zij zoeken echter een balans tussen de economische waarden en dierenwelzijn en tussen de economische, ecologische en sociale aspecten van het boeren:

'Je kunt heel idealistisch zijn, maar als je geen inkomen kunt verdienen voor je gezin, dan stopt het. Je moet ook realistisch zijn.'

De maatschappelijke ondernemers vinden het verdedigbaar dat burgers en consumenten medezeggenschap hebben over de manier waarop voedsel wordt geproduceerd en staan open voor de maatschappelijke kritiek op de veehouderij. Ze accepteren dat dit van hen een flexibele houding vraagt wat betreft de bedrijfsvoering. Soms ervaren ze een dilemma bij het zoeken naar een balans tussen de verschillende aspecten. Ze kunnen bijvoorbeeld ervaren dat de extra werkdruk die een biologische bedrijfsvoering met zich meebrengt ten koste gaat van het gezinsleven. Of ze vinden dat ze niet genoeg aan de behoeften of de natuur van de dieren tegemoet kunnen komen:

'Een stier houden tussen de koeien in de wei is natuurlijk, maar het is te gevaarlijk voor ons, onze kinderen en de bezoekers van de boerderijwinkel.'

De geïnterviewde maatschappelijke ondernemers voeren een biologische, of biologisch dynamische bedrijfsvoering of hebben scharrelvarkens. Verbreding van het bedrijf met andere activiteiten is niet ongewoon.

5

Visie op dierenwelzijn weerspiegelt visie op andere duurzaamheids-thema's

Duurzaamheid kan op verschillende manieren worden gedefinieerd. Volgens VN-commissie Brundlandt (1987) in *Our common future* is duurzaamheid: 'Meeting the needs of the present without compromising the ability of the future generations to meet their own needs'. Ofwel, tegemoetkomen aan de behoeften van de huidige generatie zonder het vermogen van toekomstige generaties om in hun eigen behoeften te voorzien in gevaar te brengen.⁷ Dit refereert aan het multidimensionele karakter van duurzaamheid: bij duurzame ontwikkeling is er sprake van een ideaal evenwicht tussen sociale, ecologische en economische belangen. Dit wordt ook wel de triple-P benadering genoemd van People, Planet en Profit. Volgens McGlone (2001) kan een productiesysteem als 'duurzaam' worden bestempeld als het in harmonie is met het milieu en de dieren die in het systeem leven, met degenen die in het systeem werken en met de samenleving, en als het bovendien efficiënt en economisch competitief is.⁸ Van Calster et al. (2005) onderscheiden economische duurzaamheid, waarvan winstgevendheid en bedrijfscontinuïteit belangrijke attributen zijn, interne sociale duurzaamheid, waartoe arbeidsomstandigheden behoren, externe sociale duurzaamheid, waar dierenwelzijn een belangrijk attribuut van is, naast zaken als

voedselveiligheid, diergezondheid, natuur en landschap en gelijkheid in de wereld, en ecologische duurzaamheid, waarin het milieu centraal staat.⁹

De manier waarop de geïnterviewde veehouders tegen dierenwelzijn aankijken, is terug te vinden in hun visie op andere aspecten van duurzaamheid (tabel 1). Economische duurzaamheid is belangrijk voor alle ondernemers. Voor de geïnterviewde idealisten is de veehouderij echter niet de belangrijkste bron van inkomsten. Zij benadrukken vooral het belang van externe sociale duurzaamheid en ecologische duurzaamheid, ofwel het belang van een goed dierenwelzijn, biodiversiteit en milieu, natuur en landschap, eerlijke prijzen, armoedereductie en gelijkheid in de wereld. De geïnterviewde groeiegeoriënteerde ondernemers benadrukken naast economische duurzaamheid vooral het belang van interne sociale duurzaamheid, ofwel het belang van goede arbeidsomstandigheden, het welzijn voor de ondernemer, zijn gezin en eventuele medewerkers, 'normale' werktijden en af en toe vrijaf kunnen hebben. Een aantal van deze ondernemers investeert in voor hen winstgevende energieproductie door biogasinstallaties. Dat is hun manier om invulling te geven aan ecologische duurzaamheid. De geïnterviewde traditionele veehouders houden zich vooral bezig met economische duurzaamheid. Interne sociale duurzaamheid is minder belangrijk voor hen omdat ze het als hun morele plicht zien om goed voor de dieren te zorgen waar ze verantwoordelijk voor zijn en lange of onregelmatige werktijden horen daarbij. Een uitspraak die dat illustreert is:

'Als er iets aan de hand is met een dier, moet je alles uit je handen laten vallen en er onmiddellijk naartoe gaan.'

Een aantal van de geïnterviewde traditionele veehouders levert wel een bijdrage aan externe sociale duurzaamheid of ecologische duurzaamheid door aan natuurbeheer te doen of te produceren onder milieukeur of een keurmerk voor een verbeterde voedselkwaliteit. Nicheondernemers gaan ook voor economische duurzaamheid maar ze doen dat door externe sociale duurzaamheid en/of ecologische duurzaamheid na te

streven. Hierdoor creëren ze toegevoegde waarde voor hun producten. De maatschappelijke ondernemers ten slotte, benadrukken meer het belang van externe sociale duurzaamheid en ecologische duurzaamheid. Ze doen aan landschaps- en natuurbeheer en houden zich bezig met het sluiten van nutriëntenkringlopen. Ze erkennen en accepteren dat de manier waarop ze hun bedrijf voeren soms in strijd is met de economische duurzaamheid en interne sociale duurzaamheid van hun bedrijf.

Tabel 1
Kijk op duurzaamheid door verschillende typen ondernemers *

	Groeigeoriënteerde ondernemers	Traditionele veehouders	Idealisten	Nicheondernemers	Maatschappelijke ondernemers
Economische duurzaamheid					
Winstgevendheid/Bedrijfscontinuïteit	++	++	–	++	+
Interne sociale duurzaamheid					
Arbeidsomstandigheden	++	+	–	+	–
'normale' werktijden	++	+/-	–	+	–
Externe sociale duurzaamheid					
Voedselveiligheid	++	+	+/-	++	++
Dierenwelzijn	–	+/-	++	++	++
Eerlijke prijzen (keten)	++	++	+	++	+
Fair trade/equity (mondiaal)	–	–	+	–	+
Ecologische duurzaamheid					
Sluiten van nutriëntenkringlopen	–	–	+	+/-	++
Biodiversiteit	–	–	++	+	++
Natuur en landschap	–	+/-	+	+	++

* Verschillende typen ondernemers zeggen dezelfde aspecten van duurzaamheid belangrijk te vinden; dit betekent niet dat ze er dezelfde betekenis en invulling aan geven.

6

Boeren en burgers in gesprek

Na de interviews werden vier focusgroepdiscussies georganiseerd: met uitsluitend melkveehouders, uitsluitend varkenshouders, melkveehouders en burgers en varkenshouders en burgers. Deze discussies hadden als doel na te gaan of de onderzoekers de interviews met de veehouders - zoals weergegeven in de portretten - goed hadden geïnterpreteerd. Daarnaast was het de bedoeling na te gaan of het mogelijk was veehouders op één lijn te krijgen wat betreft duurzame veehouderij. Dit bleek niet het geval te zijn. De veehouders herkenden zich in de portretten die op hen van toepassing waren, maar erkenden ook de verschillen in bedrijfsvoering die in de andere portretten zichtbaar waren. Maar hoewel hun opvattingen over dierenwelzijn en andere duurzaamheidsaspecten duidelijk verschilden, bleken ze niet bereid elkaar hierop aan te spreken. Ze lieten elkaar in hun waarde en vonden dat iedere veehouder of ondernemer in staat moest zijn om op zijn of haar eigen wijze invulling te geven aan zijn of haar bedrijf. Wel deelden ze met elkaar een aantal 'gemeenschappelijke ergernissen', bijvoorbeeld over burgers die dierenwelzijn wel met de mond belijden maar in de supermarkt toch het goedkoopste stukje vlees kopen, of over de macht van de supermarkten die aan hen wel strenge eisen stellen maar de producten toch uit het

buitenland halen als dit goedkoper is; ook al voldoet dit aan veel minder strenge eisen. Een andere gedeelde ergernis betrof collega's in hun omgeving die kadavers zichtbaar, dus niet in een kadaverton of onder een plastic zeil, langs de weg neerlegden of deze al op zondag neerlegden - als er veel fietsers langs kwamen - terwijl dat ook wel tot maandagochtend kon wachten. Ze deelden dan ook duidelijk een aantal waarden, bijvoorbeeld dat je de samenleving te vriend moet houden en dat je goed voor je dieren moet zorgen en onnodig lijden moet voorkomen, maar gaven hier tegelijkertijd op geheel verschillende manieren invulling aan.

In tegenstelling tot de veehouders, herkenden de burgers de verschillende bedrijfstypen niet in de portretten; zelfs niet als het nadrukkelijk vermeld werd. De verschillen tussen een gangbaar of biologisch bedrijf of tussen een intensieve of extensieve bedrijfsvoering, zeiden hen eigenlijk weinig of niets. Ook keurmerken of slogans als 'groene zuivel' voor zuivelproducten van koeien die weidegang hebben gehad, betekenden niets voor hen.¹⁰ Ze gaven grif toe dat ze in de supermarkt meestal op zoek gingen naar de goedkoopste producten omdat het leven voor hen en hun gezin al duur genoeg was. Ze begrepen ook niet waarom veehouders steeds bezig zijn zichzelf en hun bedrijf te presenteren en profileren.

'Waarom zijn jullie niet gewoon trots op wat jullie doen?'

vroeg één van hen. Van de kritische houding van burgers ten opzichte van de veehouderij viel weinig te merken.¹¹ Wel vonden ze het leuk om met veehouders te praten en meer te weten te komen over de veehouderij en waar hun voedsel vandaan kwam. Omdat er maar weinig burgers aan de focusgroepdiscussies meededen, is de reikwijdte van deze resultaten beperkt.

7

Ondernemerschap en duurzaamheid

Het ministerie van LNV hecht veel waarde aan ondernemerschap. In haar brief aan de tweede kamer over de toekomstvisie van de veehouderij schrijft minister Verburg op 16 januari 2008: 'In 15 jaar moet de veehouderij in Nederland zich hebben ontwikkeld tot een in alle opzichten duurzame veehouderij, met een breed draagvlak in de samenleving. Dan bedoel ik een veehouderij die produceert met respect voor mens, dier en milieu waar ook ter wereld'.¹² Het ministerie trekt daarmee een zware wissel op het agrarisch ondernemerschap. Het definieert ondernemerschap als: 'Iemands vermogen rekening te houden met de externe omgeving, om zo maximaal de opzet van zijn/haar bedrijf aan te passen aan de wensen van de markt en maatschappij zodat hij hiermee maximaal de kansen in de markt weet te grijpen'.¹³ Dit sluit aan bij de definities van traditionele economen die ondernemers vooral zien als innovatoren en mensen die de markt in beweging of uit evenwicht brengen en die kansen zien en realiseren.¹⁴ Niet alle geïnterviewde ondernemers voldoen echter aan deze kenmerken.¹⁵ En de geïnterviewde ondernemers die er wel aan voldoen, produceren lang niet altijd op de manier die de minister voor heeft.

Als de geïnterviewde veehouders worden gezien in het licht van de 'ondernemerskenmerken', innovatief zijn, de markt in beweging of uit evenwicht brengen en kansen zien en realiseren, blijkt dat een aantal van de geïnterviewde ondernemers hier wel aan voldoet en een aantal niet. Het is echter zeker niet zo dat veehouders die wel aan deze ondernemerskenmerken voldoen één bepaalde zienswijze op dierenwelzijn of andere duurzaamheidsaspecten vertegenwoordigen, of één bepaald type bedrijfsvoering hebben. Net als bij de geïnterviewden die niet aan de ondernemerskenmerken voldoen, zijn er onder hen veehouders die de nadruk leggen op economische en interne sociale duurzaamheid en veehouders die de nadruk leggen op economische en externe sociale duurzaamheid en/of ecologische duurzaamheid. Hetzelfde geldt voor het al of niet bereid zijn om maatschappelijke verantwoordelijkheid te nemen. Zowel bij ondernemers die wel als bij ondernemers die niet aan de genoemde ondernemerskenmerken voldoen, zijn er veehouders die deze afschuiven naar de consumenten, de retailers of de overheid, en veehouders die dat niet doen.¹⁶ Alleen als hen gevraagd wordt naar hun mening over 'goed boeren' verschillen ze van mening. De eerste categorie boeren benadrukt het belang van ondernemerschap en het maken van winst, de tweede het vakmanschap en het goed voor de dieren zorgen. Dit wijst erop dat het (uitsluitend) voldoen aan de ondernemerskenmerken innovatief zijn, de markt in beweging of uit evenwicht brengen en kansen zien en realiseren, geen goed uitgangspunt is om (het streven naar) integrale duurzaamheid te garanderen. Beleidsmakers die stappen in de richting van een duurzame landbouw willen zetten, moeten zich hiervan bewust zijn. Het begrip 'ondernemerschap' vraagt om een hernieuwde definitie die meer nadruk legt op integrale duurzaamheid en de bereidheid om maatschappelijke verantwoordelijkheid te nemen.¹⁷

8

Concluderend

Uit het onderzoek blijkt dat de geïnterviewde boeren niet op één lijn zitten als het gaat om integrale duurzaamheid. Ze hebben verschillende opvattingen over dierenwelzijn en andere duurzaamheidsaspecten. Desalniettemin respecteren ze elkaar in hun manier van ondernemen. De vrijheid om eigen keuzes te maken staat dan ook hoog in het vaandel bij ondernemers. Dit maakt wel duidelijk dat een vorm van professionele autonomie - een zekere handelingsvrijheid die niet door de overheid maar door boeren onderling afgesproken, gecontroleerd en gereguleerd wordt - niet gemakkelijk te realiseren zal zijn. 'Ondernemerschap' zoals gedefinieerd door traditionele economen - de markt in beweging of uit evenwicht brengen, innovatief zijn en kansen zien en realiseren - lijkt ook niet het toverwoord te zijn in het streven naar integrale duurzaamheid. De geïnterviewde ondernemers die aan de genoemde ondernemerskenmerken voldeden, verschilden in de mate waarin ze integrale duurzaamheid nastreefden en de motieven die ze daarvoor hadden. Ditzelfde gold voor de geïnterviewde veehouders die zichzelf meer als een vakman dan als ondernemer zien. Regulering door de overheid in hun streven naar integrale duurzaamheid zal dus noodzakelijk blijven.

Uit de focusgroepgesprekken met (een beperkt aantal) burgers blijkt dat burgers helemaal niet zo kritisch lijken als wel wordt gedacht. Ze zijn wel geïnteresseerd in veehouderij maar lijken weinig verschillen te zien tussen gangbare, biologische of andere vormen van veehouderij. Een dialoog tussen boeren en burgers lijkt dus uitermate nuttig'

Literatuur en eindnoten

- 1 LNV, *Toekomstvisie op de veehouderij*. Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, Den Haag, 16 januari 2008.
- 2 Stafleu, F.R. en F.L.B. Meijboom, 'Why farmers need professional autonomy'. In: Zollitsch, W., C. Winckler, S. Waiblinger en A. Haslberger (eds.) EURSAFE, Wenen, *Sustainable food production and ethics, Preprints of the 7th Congress of the European Society for Agricultural and Food Ethics* (2007), pp. 495-499.
- 3 Greef, K.H. de, C.C. de Lauwere, F.R. Stafleu, F.L.B. Meijboom, S. de Rooij, F.W.A. Brom en J.D. van der Ploeg, 'Towards value based autonomy in livestock farming?' In: Kaiser, M en M. Lien (eds.). *Ethics and the politics of food. Book of extended abstracts of the 6th Congress of the European Society for Agricultural and Food Ethics (EurSafe)*, pp. 61-65. Oslo, juni 22-24. Wageningen Academic Publishers, the Netherlands, 2006.
- 4 De diepte-interviews werden gehouden in 2006 en 2007.
- 5 Zie bijvoorbeeld de brochure *Welzijn in de toekomst - over varkenswensen voor varkensstallen*. Projectgroep Diergericht Ontwerpen, Wageningen UR, ISBN 90 67546771 of de brochure *Wat wil het varken?* Projectteam Diergericht Ontwerpen voor Varkens, Wageningen UR, 2009.
- 6 Voor meer details zie: De Lauwere, C., S. de Rooij en J. D. van der Ploeg, 'Understanding farmers' values. In: Zollitsch, W., C. Winckler, S. Waiblinger en A. Haslberger (eds.). *Sustainable food production and ethics*. Preprints of the 7th Congress of the European Society for Agricultural and Food Ethics. EURSAFE 2007, Wenen, 2007, pp. 198-203. of: De Rooij, S., C.C. de Lauwere en J.D. van der Ploeg (submitted 2010) *Entrapped in group solidarity? Animal welfare, ethical positions of farmers and the difficult search for alternatives*.
- 7 Brundtland, G.H., *Our common future*. Oxford University Press, Oxford, 1987.
- 8 McGlone, J. J., 'Farm animal welfare in the context of other society issues: toward sustainable systems'. In: *Livestock Production Science* 72 (2001), pp. 75-81.
- 9 Van Calster, K.J., P.B.M. Berentsen, G.W.J. Giesen, en R.B.M. Huirne, 'Identifying and ranking attributes that determine sustainability in Dutch dairy farming'. In: *Agricultural and Human Values* 22 (2005), pp. 53-63.
- 10 Dit komt overeen met resultaten uit diverse NIPO-enquêtes (zie bijvoorbeeld: Eecen, Adriaan en Judith Sonke 2005. *Reputatie en imago varkenshouderij 2005 - onderzoek onder 1083 burgers*. TNS NIPO, rapport E1675 (verkorte versie), Amsterdam) en onderzoek van Frewer et al. (2005) waaruit bleek dat burgers eigenlijk tamelijk onwetend zijn over veehouderij en dat ook graag zo willen houden: Frewer, L.J., A. Kole, S.M.A. van de Kroon en C.C. de Lauwere, 'Consumer attitudes towards the development of animal-friendly husbandry systems'. In: *Journal of Agricultural and Environmental Ethics* 18 (2005), pp. 345-367.
- 11 Dit komt bijvoorbeeld overeen met onderzoek van Aarts et al. (2001), waaruit bleek dat burgers weliswaar kritisch stonden tegenover de (vooral intensieve) veehouderij, maar tegelijkertijd alle begrip hadden voor de veehouders die hierin hun boterham moeten verdienen: Aarts, M.N.C., H.M. te Velde en C.M.J. van Woerkum, 'Eten, maar niet willen weten. Veehouders en consumenten over de omgang met dieren in de veehouderij'. In: Aarts, M.N.C. en C. Hanning et al., *Hoe oordelen we over de veehouderij?* Werkdocument 78, pp. 21-114. Rathenau Instituut, Den Haag, 2001.
- 12 Zie voetnoot 1.
- 13 Deze definitie is te vinden in een rapport van M. van der Wel en F. Schuring, *Welk spoor kiest u? Waarderingskader voor het bevorderen van ondernemerschap*. Rapport 2008-085. LEI Wageningen UR, Den Haag, 2009. De oorspronkelijke bron binnen LNV bleek niet te achterhalen.
- 14 Van Praag, M., 'Some classic views on entrepreneurship'. In: *The Economist* 147 (1999) 3, pp. 311-335.
- 15 De Lauwere, C.C., 'The role of Agricultural entrepreneurship in Dutch agriculture of today'. In: *Agricultural Economics* 33 (2005), pp. 229-238.
- 16 Dit wordt onderschreven door ander onderzoek, bijvoorbeeld van Te Velde, H., Aarts, N. en C. van Woerkum, 'Dealing with ambivalence: farmers' and consumers' perception of animal welfare in livestockbreeding'. In: *Journal of Agricultural and Environmental Ethics* 15 (2002), pp. 203-219 en: Van Huik, M.M. en B.B. Bock, 'Attitudes of Dutch pig farmers towards animal welfare'. In: *British Food Journal* 109 (2007)11, pp. 879-890.
- 17 Voor meer details zie: De Lauwere, C.C., 'Agricultural entrepreneurship and sustainability - is it a good or bad fit?' In: Millar, K., P. Hobson West en B. Nerlich (eds.), *Ethical futures: bioscience and food horizons*, EurSafe 2009, pp. 211-216.

In de huidige veehouderij in Nederland ligt veel nadruk op duurzaamheid en ondernemerschap. Maar wat is dat eigenlijk, duurzaamheid? En hoe geven ondernemers daar invulling aan?

In een sociologisch onderzoek werden diepte-interviews gehouden met 20 varkenshouders en 21 melkveehouders - zowel mannen als vrouwen - met gangbare, biologische of scharrelbedrijven van verschillende groottes en een verschillende mate van specialisatie en intensiteit. Aan de veehouders werden vragen gesteld over hun visie op dierenwelzijn en andere aspecten van duurzaamheid.

De resultaten geven verschillende zienswijzen op dierenwelzijn aan. Ze variëren van 'voldoen aan minimumeisen' en 'het welzijn is goed als het dier goed produceert' tot 'het dier moet in staat zijn natuurlijk gedrag te vertonen' en 'we moeten respect hebben voor de intrinsieke waarde van het dier'. De visies op duurzaamheid zijn daarmee in lijn. Economische duurzaamheid is belangrijk voor alle geïnterviewde ondernemers. Sommigen benadrukken daarnaast vooral het belang van interne sociale duurzaamheid, ofwel het belang van goede arbeidsomstandigheden en normale werktijden. Anderen leggen meer nadruk op externe sociale duurzaamheid, waarin het meer gaat om een goed dierenwelzijn, biodiversiteit, natuur en landschap, eerlijke prijzen, armoedereductie en gelijkheid in de wereld. Ook ecologische duurzaamheid, waarin het milieu centraal staat en alles draait om het sluiten van nutriëntenkringlopen, wordt door sommige ondernemers benadrukt.

Ondernemers zitten dus geenszins op één lijn als het gaat om duurzaamheid. Dit is een belangrijk gegeven voor het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit. Het streeft naar integrale duurzaamheid waarin de sociale, ecologische en economische duurzaamheid met elkaar in balans zijn.

Wageningen UR levert als internationaal toonaangevende onderwijs- en onderzoeksorganisatie op de terreinen van voeding en gezondheid, duurzame agrosystemen, een leefbare groene ruimte en maatschappelijke veranderingsprocessen essentiële bijdragen aan de kwaliteit van leven.

Meer informatie: www.wur.nl